

MEGNYITÓ A BUDENZ-EMLÉKÜLÉSEN

Tisztelt ünnepi ülés, tisztelt hallgatóság!

1. 1986 a magyar nyelvtudomány-történetben bizvást nevezhető a megemlékezések évének: tudományszakunk több kiemelkedő személyisége születésének dátuma adott és ad alkalmat számunkra becses emlékükhöz felidőzésére. Februárban ünnepeltük Debrecenben Csűry Bálint születésének századik évfordulóját, s nemrégiben zajlottak le Zalaegerszegen a Pais Dezső-centenárium ünnepségei. És most újra nevezetes okból gyűltünk össze: a hazai nyelvtudomány korszaknyitó és korszakalkotó egyénisége, Budenz József születésének százötvenedik évfordulóján tisztelgünk e nagy tudós emléke előtt.

Ez alkalomból tisztelettel köszöntöm az ünnepi ülésen megjelenteket. Külön is tisztelettel és nagyrabecsüléssel üdvözlöm körünkben Arto Mansala excellenciáját, a Finn Köztársaság budapesti nagykövetét. Meleg szeretettel üdvözlöm finnországi vendégeinket: a helsinki egyetem tanárait és hallgatóit, akik részben aktív közreműködésükkel, részben a hallgatóság soraiban való részvételükkel megtisztelik és színesítik emlékülésünket. Fogadják továbbá szíves köszöntésemet svédországi vendégeink, az uppsalai egyetem tanárai és hallgatói, akik ugyancsak a jelenlevők között adóznak kegyelettel Budenz József emlékének. És szeretettel köszöntöm többi külföldi vendégünket is.

Budenz József összehasonlító nyelvészeti munkásságáról, tudománytörténeti érdemeiről a legkülönbözőbb szemszögekből bőven lesz még szó a mai nap folyamán. Én csupán bevezetőként — szűkebb szakterületemre tekintettel — egy-két rövid megjegyzést szeretnék tenni arra vonatkozóan, mit jelentett Budenz a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtudomány számára.

2. Hogy Budenz Józsefnek a magyar nyelvre irányuló kutatásokra is kiható tudománytörténeti jelentőségét megérthessük, egy röpke pillantást kell vetnünk az ő működése előtti hazai nyelvtudományi viszonyokra. A magyar felvilágosodásnak hallatlanul fellendült és a korabeli tudományossághoz mérten igen magas szintre emelkedett anyanyelvi érdeklődését, illetőleg magyar nyelvészeti eredményeit egy ideig nem követte ezeket az előzményeket méltóképpen folytató, továbbvivő fejlődés. Sőt a múlt század harmincas éveitől kezdve erős visszaesés következett be a hazai nyelvtudományban. Ezekben az évtizedekben a nyelvi érdeklődés és alkotó készség tekintetében Kazinczy Ferenchez, Versegly Ferenchez, Révai Miklóshoz hasonlítható egyéniség csupán Vörösmarty Mihályban volt adva, ám az ő érdeklődése elsősorban az irodalom felé fordult. Így ez az időszak jelentékenyebb nyelvtudományi teljesítmények nélkül, nem kis mértékben beszűkült, provinciális szemlélet jegyében telt el tudományunkban. A helyzet csak a hatvanas évek táján kezdett — elsősorban Hunfalvy Pálnak, továbbá Fogarasi Jánosnak, Riedl Szendének, Szvorényi Józsefnek a jóvoltából — változni.

Budenz magyarországi megjelenése ezt a magyarországi ébredést, ezt az újra kedvező irányba kimozduló változást gyorsította föl. Ennek rövidebb-hosszabb távon két, egymással összefüggő eredménye lett. Egyfelől a korabeli német nyelvészet elméleti-módszerbeli fejlettségének saját talentumán keresztül hozzánk való átplántálásával nyitást hozott a külföldi nyelvtudomány felfogásának, eredményeinek megismerése és felhasználása irányában. Az a körülmény, hogy Budenz munkássága elsősorban az összehasonlító nyelvtudomány terén bontakozott ki, ezt a folyamatot nem gátolta lényegesebben, részben azért, mert nyelvrosszonsági kutatásai közvetve szemléleti-metodológiai példát nyújtottak a hazai nyelvészek tevékenysége számára általában, részben azért, mert Budenz ezt a folyamatot — mint még utalni fogok rá — kifejezetten magyar tárgyú nyelvészeti dolgozatai által közvetlenül is elősegítette. Másfelől Budenz rendszeresen kiépített és ápolt személyes kapcsolatai révén is kaput nyitott a külföld felé: kiterjedt levelezésével, utazásaival és neves nyelvészek Magyarországra invitálásával a korábbinál lényegesen

jobban összekötötte hazai tudományunkat az egykori német, skandináv, finn, orosz nyelvtudomány jeles képviselőivel.

3. Budenz József maga is sokat tett a magyar nyelv problematikájának tudományos szintű feltárása érdekében. E tekintetben is többféle haszon fűződik működéséhez.

Mindenekelőtt az, hogy Hunfalvyval válllvetve végérvényesen és megdönhetetlenül tisztázta nyelvünk eredetének, rokonságának kérdését, amely körülmény természetesen messzemenő befolyással volt minden további magyar nyelvi kutatásra. E viszonylatban számításba kell venni azt a körülményt, hogy Budenz fellépésének idejére — éppen a megelőző hazai nyelvészeti hanyatlás következtében is — kezdett feledésbe merülni az a felismerés, amely Sajnovics és Gyarmathi munkálkodása révén nyelvünk rokonságát a finnugor nyelvek körében kereste; és ezzel a negatív mozzanattal együttjáróan újra kezdtek erőre kapni a magyar nyelv származtatását illető délibábos, napkeleti nyelvészkedésnek korábban felvirágozott nézetei. A félig tréfásan „ugor-török háború”-nak nevezett küzdelemben, amelynek egyik részről Budenz József, másik részről Vámbéry Ármin voltak a főszereplői, Budenz nemcsak a tudományos igazságot vitte végső diadalra, hanem gyönyörű példáját adta annak is, hogyan kell egy tudósnak szembenéznie akár saját tévedéseivel is. Tudvalevő, hogy Budenznek összehasonlító nyelvtudományi bűvárlatai keretében korábban az volt a meggyőződése, és arról több munkájában tanúságot is tett, hogy nyelvünk rokonságát elsősorban az altaji nyelvek, közelebbről a török nyelvek irányába kell keresni. A tudományos tények azonban fokozatosan meggyőzték az ellenkezőjéről, és ezt nem is habozott szenvedélyesen kritikus és önkritikus módon föltárni. Ezzel — legalábbis a nyelv tudományos vizsgálatának szintjén — egyszer s mindenkorra lezárt egy korszakot a magyar nyelvrokonítás történetében, elejét véve, hogy a nyelvünk eredetét is érintő hazai tudományos kutatások valaha is újra kedvezőtlen, tudománytalan nézetek irányába tolódjanak el.

A magyar nyelvészeti kutatásokra ható további nagy érdeme volt Budenznek, hogy összehasonlító nyelvészeti kutatásaiba nemcsak egyre inkább bevonta nyelvünk ismeretanyagát is, hanem e bűvárlatokat fokozatosan magyar nyelvi irányulásúvá kezdte formálni, nyelvünknek e tekintetben az akkori finnugor keretű

vizsgálatokban központi helyzetbe kerülését eredményezve. Hogy a magyar nyelvnek milyen jelentőséget és szerepet tulajdonított történeti-összehasonlító kutatásaiban, azt már 1867-ben, magántanári folyamodványában kinyilvánította, akkori felfogása szerint azonban még tágabban, az altajisztikára utalva: nyelvünket mint „az altaji nyelveknek legnevezetesebb fő nyelvét” jelölve meg (l. *Annales. Sectio Linguistica* 5 (1974): 47). S hogy ezt a felfogását mennyire érvényre is vitte, arra vonatkozóan elegendő utalni olyan nagy szintéziseire, mint a Magyar-ugor összehasonlító szótár (Budapest, 1872–1881) és Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana (Budapest, 1884–1894), amelyekben kutatásainak úgyszólván „célnyelve” a magyar. Amellett, hogy ide irányuló tevékenységéből mennyi elvi-módszerbeli tanulság sugárzott át inspiráló, megtermékenyítő módon a korabeli magyar nyelvi kutatásokra általában, e műveiből nyelvünk konkrét történetének ismeretére nézve is egész sor új, addig nem ismert eredmény fakadt, amely a nyelvrokonság problematikája felől nézve ugyan, de a magyar nyelv szerkezeti sajátosságaira, azok eredetére és korai történetére vetett új világot, nem egy vonatkozásban máig érvényes módon. A magyar nyelvnek a finnugor témájú kutatásokban központi szerepbe állításával Budenz a tekintetben is kiemelkedő tudománytörténeti érdemeket szerzett, hogy az összehasonlító nyelvtudomány, közelebről a finnugor nyelvészet akkori művelőinek a figyelmét általában is erősebben nyelvünkre irányította, e vonatkozásban is sokat téve a magyarnak a nemzetközi érdeklődésbe való bekapcsolása ügyében.

A speciális magyar nyelvtudományhoz talán még szorosabban kapcsolják Budenz Józsefet kimondottan magyar nyelvi vonatkozású közleményei, melyek igen nagy számban sorakoznak. Érdeklődését e téren leginkább történeti lexikai és morfológiai kérdések kötötték le. Tekintélyes mennyiségű magyar szófejtésén kívül többször értekezett egyes magyar kötőszókról, igekötőkről, valamint — különösen kedvelt kutatási területén működve — ige- és névszóképzőinkről. Az idő pora magától értetődően számos megállapítását belepte már, de idevágó eredményei közül azért szép számmal vannak olyanok, amelyeknek mondanivalója a lényeg tekintve szintén megállja a helyét ma is, illetőleg amelyek nyomain mások már könnyen haladhattak tovább.

Hogy Budenznek ezek mögött a magyar nyelvhez közvetlenül csatlakozó tanulmányai mögött a tudós érdeklődésén kívül érzelmi momentumok is meghúzódtak, illetőleg fokozatosan fölhalmozódtak, az kiviláglik egyik megemlékezéséből, amelyben a nyelvünkkel való megismerkedés vágyáról, az ahhoz való vonzódásról szól. „[E vágy] ellenállhatatlanul ragadá kedvemem egy olyan nyelv megtanulására, mellyel a nyelvtudásnak egy eddig nem sejtett, annyi különös jelenségekkel meglepő világa tárul vala ki előttem, ezer változatos irányain a nyomozónak akár holtig való gyönyörködötetet ígérve" (l. MNy. 32(1936): 148).

Ez a „gyönyörködötet” már legkorábbi magyar nyelvészeti tárgyú közleményeiből félreérthetetlenül kitűnik. Korai közleményei között több olyan is található egyébként, amely a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtudomány történetében különleges jelentőségű. Hadd emeljek ki közülük hármat külön is.

A magyar hangtörténetben nevezetes tanulmánya A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e, azaz é és é-rül (Mnyszet 5(1860):389), amely igen figyelemreméltó filológiai apparátussal, a magyar nyelvtörténeti és nyelvjárási anyag bő felhasználásával mutatott rá nyelvünk é hangjainak kétféle eredetére, s amely — bizvást mondhatni — az első valóban tudományos szintű magyar hangtörténeti tanulmány.

Nevezetes értekezése az Adalék a székely beszéd ismertetéséhez című értekezése (MNyszet 5(1860):348), amely szerény címe ellenére, konkrét eredményei mellett rendkívül fontos tudománytörténeti és metodológiai szempontból is. Egyrészt észreveszi ugyanis — saját helyszíni gyűjtőmunkája anyagából — a székely nyelvjárások közti meglehetősen nagy különbségeket; másrészt összekapcsolja a nyelvjárást a nyelvtörténettel, s a nyelvi tényekből — a Hunfalvy-iskolai törekvéseinek jegyében — település- és népiségtörténeti következtetéseket is igyekszik levonni. Megjegyzendő, hogy hasonló jellegű gyűjtőúton járt Budenz Göcsejben is, ezzel nemcsak a magyar nyelvjárások iránti érdeklődését tanúsítva, hanem a nyelvi-nyelvjárási anyag mögött feltehetően tágabb települési összefüggéseket is keresve.

Ugyancsak elvi jelentősége van A magyar meg igekötő. Bevezetésül: az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar

nyelvre című közleményének (NyK 2(1863): 161). Itt amellett, hogy ennek az igekötőknek a történetét a ma kritikáját kiál-
lóan is részletesen megrajzolja, nagy anyagismeretről tanúsko-
dóan, módszeresen cáfolja azt a lehetőséget, hogy igekötőink
kifejlődésének közvetlen köze volna hasonló jellegű indoeurópai
praefixumokhoz, s kimutatja, hogy ezek belső, szerves folyama-
tok által keletkeztek korábbi határozószóinkból.

4. A speciális magyar nyelvészet számára igen nagy jelentő-
ségű Budenznek tudományos közéleti, szervező, oktató-tanítvány-
nevelő munkája.

Az ő nevéhez fűződik az egykori Pázmány Péter, ma Eötvös
Loránd Tudományegyetemen annak a tanszéknek a megalakítása 1872-
ben, amelyben először vált más tudományágaktól függetlenné a
nyelvtudomány, s amely — ha egyelőre közvetve is — a magyar
nyelvészetet is magában foglalta. Ebből az akkor Altaji ösz-
szehasonlító nyelvészeti tanszéknek nevezett, és még néhány
további névváltoztatást megért intézményből nőttek ki az Eöt-
vös-egyetemnek azok a tanszékei, melyek a magyar szakos hallga-
tók oktatásával ma foglalkoznak. Ez az intézmény volt tehát a
bölcsője az első külön magyar nyelvészeti tanszéknek is, amely
Budenz legjelesebb tanítványának, Simonyi Zsigmondnak a vezeté-
sével alakult meg.

Bár közel másfél évtizedes szerkesztői tevékenysége idején
a magyar nyelvészetnek a Magyar Nyelvőr révén volt már saját,
külön orgánuma, a Hunfalvy-féle hagyományt követve a Nyelvtudo-
mányi Közleményekben mindig helyt adott kimondottan magyar
nyelvészeti tárgyú közleményeknek is. A magyar nyelvtudományt
jelentékenyen előre vivő, nagyszabású tanulmányok egész sora
látott itt ekkor napvilágot, nem utolsósorban már tanítványi
köre jóvoltából.

Budenz tudományos közéleti szereplésében is bőven felfedez-
hetők a magyar nyelvet közelebről érintő mozzanatok. Érdeklík
magyar nyelvművelő-nyelvhelyességi, valamint helyesírási kérdé-
sek, beleszól a nyelvújítás alkotásairól a kora ortológusai és
neológusai között dúló küzdelmekbe. Figyelemmel kíséri a magyar
nyelv oktatásának ügyét alsóbb fokú iskolai szinteken is.

Oktató-nevelő működése során rendkívüli szolgálatokat tett
a magyar nyelvészetnek azzal, hogy olyan tudományos iskolát te-

remtett, amelyben a nagyreményű tanítványok egész sora nevelkedett szárnyai alatt. A nyelvtudományi működésének 25. évfordulóján kiadott Budenz-Albumban (Budapest, 1884) tanítványai közt a hazai nyelvészet olyan későbbi neves személyiségei sorakoznak, mint Balassa József, Halász Ignác, Kardos Albert, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyessy László, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Tömlő [Zolnai] Gyula és még többen mások. Budenz tanítványnevelő tevékenységének legfőbb tudománytörténeti érdeme mindemellett az, hogy kiváló tudományos vértességgel bocsátotta útjára Simonyi Zsigmondot, a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtudomány újabb kori történetének tulajdonképpeni elindítóját s máig egyik legnagyobbalakját.

5. A magyar nyelv eredetét, rokonságát felderítő küzdelmeinek mintegy lezárásaként mondta Budenz József a következőket: „Kutatásaim eredményének meg fog talán maradni harmadrésze, talán ennél nagyobb vagy kisebb része, talán csak tizedrésze vagy éppen századrésze: mindez keveset aggaszt; — még ha semmi sem maradna meg belőle, mégis azzal vigasztalnám magamat, hogy tévedéseim a jövődöbéli tudománynak az útját egyengették” (l. NyK 50(1936):4). Ma már megfelelő tudománytörténeti távlatból mondhatjuk, hogy tétéles, részletes nyelvtudományi eredményeiből is sok maradt fenn; igazi nagy jelentősége azonban új utakat törő munkásságának egészében van. Életműve — saját szavai szerint — valóban „egyengette” nyelvtudományunk további útjait, melyekből az uráli-finnugor összehasonlító nyelvtudomány hazai ívelése mellett nagyon jelentékeny elágazások vezettek a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtudomány felé is.

E néhány gondolattal a Budenz-émlékülést megnyitom.

Benkő Loránd

OPENING SPEECH
AT THE BUDENZ MEMORIAL MEETING

by Lorand Benkő

The one hundred and fiftieth anniversary of Josef Budenz's birth is a notable event in the history of linguistics in Hungary: researchers of Uralic and Finno-Ugric languages from this country and abroad have gathered to commemorate that epoch-making personality.

Although Budenz was primarily a pioneering scholar of comparative linguistics, his importance is just as great from the point of view of Hungarian linguistics in the strict sense. Budenz's activities in Hungary resulted, above all, in a change of attitude and overall method in the linguistics of this country that, in the sixties of the last century, was still making its first tentative steps. Also, his more and more extensive personal scholarly contacts helped in establishing better communication between Hungarians working in the field and eminent representatives of comparative linguistics abroad.

His work was beneficial to specifically Hungarian linguistic research as well. Apart from conclusively clarifying the genetic relationships of this language, he made Hungarian a central concern in his comparative investigations, thus making comparative linguists of other countries increasingly aware of how this language was worth studying. In his major syntheses and shorter papers — even in those dealing with comparative issues — he shed light on numerous points of detail of the history of Hungarian, many of which are considered valid even today. He also wrote a number of papers specifically devoted to Hungarian topics; several of his articles in Hungarian historical phonology, morphology, lexicology, and dialectology are significant for the history of linguistics both in content and methodology.

Another aspect of Budenz's work that is important for Hungarian linguistics in the strict sense is the role he assumed in public affairs, organization, and education. He was the founder of a university department that was to become the predecessor of the departments of Hungarian linguistics of today. In the periodical *Nyelvtudományi Közlemények* he always included papers on specifically Hungarian topics: a large number of papers significantly contributing to the development of Hungarian linguistics, many of them written by his own students, appeared in that periodical during the time he worked as its editor. A separate chapter in the history of linguistics in this country should be devoted to his activities in training young scholars: he was surrounded by excellent students some of whom, above all Zsigmond Simonyi, were to become outstanding personalities in Hungarian linguistics.